“Tam məxfi qrif”i altında

ДЕЛО

Əli Şamil:

“Albaniya və Azərbaycandakı Albanlar”

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

KÖHLƏN

Əli Şamil

Albaniya və Azərbaycandakı Albanlar

«Köhlən Nəşriyyatı»

Şamil Ə.

Albaniya və Azərbaycandakı Albanlar / Ə. Şamil — «Köhlən Nəşriyyatı»,

Avropanın güneyində, Adriatik dənizinin sahilindəki Albaniya dövləti ilə Qafqaz Albaniyasını 1100 ilə yaxın bir tarix ayırır. Adları oxşar olan bu ölkələrdə insanlar soyca bir-birinə bağlı olmasalar da görünüşlərində, davranışlarında bir yaxınlıq var. Balkanlardakı bir çox ölkələrlə müqayisədə Albaniyanın Azərbaycanla iqtisadi, siyasi əlaqələri zəifdir. Buna baxmayaraq 20-ci yüzildə Azərbaycanda albanlar yaşamış və ölkənin ictimai-siyasi həyatında izlərini qoymuşlar. Kitaba yol qeydlərim, Azərbaycanda yaşamış Nafiə Abid (Tanur), Əhməd Bedi Triniç, İsmail Farka haqqında bəhs edən məruzə-məqalələr daxil edilib.

© Şamil Ə.
© Köhlən Nəşriyyatı

Содержание

Əli Şamilin vətəndaş-ziyalı hesabatı 6
Qısaltmalar haqqında 9
Tanıtma 10
Albaniya: bildiklərim, gördüklərim 12
Albaniyaya getməyə nədən can atırdım 12
Tiranaya yolçuluğum 14
Tomor baba necə Abbas Əli pirinə çevrilib 15
Ənənə və müasirlik arasında: İmam Əli dünyası mövzusunda simpozium 17
Simpoziumda tanış olduğum Əli Heydər Bayat 20
Məzahir Avşarla görüş 21
Конец ознакомительного фрагмента. 23

Əli Şamil
Albaniya və Azərbaycandakı Albanlar

Hər dəfə sən kitab oxuyanda, ağaclar sevinir və ölümdən sonrakı həyata inanırlar…

Əli Şamil. Albaniya və Azərbaycandakı Albanlar.
Bakı, “Köhlən” nəşriyyatı, 2021.

© Əli Şamil / 2021
© Köhlən Nəşriyyatı / 2021
İSBN: 978-9952-8411-3-8

facebook.com/kohlanpress
instagram.com/kohlanpress
twitter.com/kohlanpress
kohlanpress@gmail.com
(+994 55) 359-99-23

Əli Şamilin vətəndaş-ziyalı hesabatı

Daima yeni axtarışlar və tapıntılarla müşayiət olunan Əli Şamilin tədqiqatçılıq fəaliyyəti yalnız Azərbaycanın deyil, bütövlükdə türk xalqlarının ədəbiyyatşünaslıq tarixinin inkişafına təkan verir. Onun son illərdə yazdığı "Tanıdığım insanlar" (2000), "Dastanlaşmış ömürlər" (2001), "Quzey Kıbrıs" (2001), "Burulğandan çıxmaq mümkündürmü" (2001), "Uyğur, Qaqauz, Quzey Qafqaz Türklərinin folkloru və ədəbiyyatı" (2011), "Qırım sevgisi" (2012), "Axısqalı Xəstə Hasan" (2012), "Türkçülüyün qurbanları" (2013), "Colan türkmanları" (2014) və başqa bu kimi fundamental kitabları, eləcə də beş yüzdən çox elmi-publisistik məqaləsi sözün əsil mənasında fədəkarlıq nümunəsidir. Fikrimizcə, bütün bunlar Əli Şamilin yalnız Azərbaycan oxucuları qarşısında deyil, həm də ümumtürk ziyalıları qarşısında verdiyi vətəndaş-ziyalı hesabatıdır. Cəsarətlə demək olar ki, onun türk xalqlarının ədəbi-mədəni irsinin öyrənilməsi, tədqiqi, nəşri və tanıdılması istiqamətində gördüyü işlər bir institutun gördüyü işlərə bərabərdir.

Əli Şamil istər Azərbaycan, istərsə də türk-müsəlman xalqlarının ədəbiyyat və mədəniyyət tarixinin əsasən arxivlərdə, qəzet və mətbuat səhifələrində, cünglərdə qalan geniş kütlənin əli çatmayan materialları üzə çıxarıb, təhlil edərək oxucuya çatdırır. O, bir çox məsləkdaşları kimi türkdilli xalqların intellekt düşüncə tərzini əlyazma kitabdan çap kitaba çevirməklə onlar arasındakı elmi-ədəbi, mədəni bağların daha da möhkəmlənməsinə yardım edir. Bütün bunlar əsas verir deyək ki, o, ədəbiyatşünaslığa internetdən və kabinetdən deyil, ictimai həyatın özündən, müxtəlif xalqların kitabxanalarından, dövlət və ailə arxivlərindən gəlir. Maraqlıdır ki, Əli Şamil tədqiqatlarında arxiv yaddaşı ilə ictimai yaddaş (xatirələr) arasında bir əlaqə yaradır. Lakin buna baxmayaraq o, bu materialları mütləq həqiqət və ya ehkam kimi təqdim etmir. Onları bir neçə mənbə, eləcə də ünsüyətdə olduğu ziyalılardan əldə etdiyi bilgilərlə tutuşdurduqdan, təqdim edəcəyi fikirlərin (hətta faktların) doğruluğuna tam əmin olduqdan sonra oxucunun ixtiyarına verir. Başqa sözlə desək, Əli Şamil tədqiqatlarının predmetinə çevirdiyi hər hansı bir mövzunu dərindən öyrəndikdən, problemi faktlı, predmetli və konseptual şəkildə təhlil süzgəcindən kecirdikdən sonra oxucunun mühakiməsinə verir. Elə bu səbəbdən də, onun coxillik elmi yaradıcılığı, həmişə və hər yerdə, sanballı (həm də etibarlı) bir mənbə kimi tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir.

Əli müəllim əldə etdiyi materialları ədəbi-elmi düşüncədə oturuşmuş steroetipləri yeni-yeni faktlarla zənginləşdirməyi, təkzib və ya təsdiq etməyi də sevir. Fikrimizcə, ciddi araşdırıcı və ya tədqiqatçının ən böyük məziyyət və keyfiyyətlərindən biri də budur. Bu baxımdan alimin "**AZƏRBAYCANDAKI ALBANLAR VƏ…**" kitabı olduqca əhəmiyyətlidir.

Kitabda müəllifin yol qeydləri, Əmin Abidin həyat yoldaşı Nafiə Abid (Tanur qızı), Əhməd Bedi Triniç, İsmail Farka haqqında elmi-publisistik məlumat verilir. Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, kitabda müəllif özünün dostluq əlaqələrinə də geniş yer vermişdir. Lakin bu dostluq əlaqəsi fərdi dostluq sərhədlərini aşaraq Albaniya Azərbaycan ədəbi əlaqələrinə xidmətə çevrilir. Burada arxiv materiallarının, məsələn, Füzulinin və digərlərinin Albaniyanın arxivlərindən Azərbaycana gətirilməsi, eləcə də afişalarla bağlı materialların Entela Muçoya verilməsi bunun bariz nümunəsidir. Entola xanımın albanların islamı qəbul etmələri, osmanlı dönəmində türklərlə onlar arasında yaranmış dostluq münasibətləri ilə bağlı verdiyi bilgilər yeni və maraqlıdır. Bu barədə Əli Şamil yazır: "Albaniya Dövlət Arxivində Məhəmməd Füzulinin "Hədiqət üs-süəda" əsərinin 1669-cu ildə, 1789-cu ildə, 1888-ci ildə və 1928-ci ildə köçürülmüş olduqca təkmil əlyazmalarının olması məni heyrətləndirdi. Öyrəndim ki, orada yalnız Məhəmməd Füzulinin deyil, müxtəlif müəlliflərin türkcə 261 əlyazması saxlanılır".

Deyildiyi kimi, əsərdə daha geniş yer verilən məsələlərdən biri albanların Azərbaycanla ilişkisi olan ziyalılarının fəaliyyətini üzə çıxarmaqdır. Əli müəllim barələrində məlumat olduqca az olan Əhmət Triniç, Nafiə Abid, İsmail Farka barədə oxucular üçün tamamilə yeni olan qiymətli mənbələri üzə çıxarır.

Alim digər tədqiqatlarında olduğu kumi "**AZƏRBAYCANDAKI ALBANLAR VƏ…**" kitabında da üç prinsipə ciddi əməl etmişdir. Belə ki o, **birinci prinsip** kimi Əhmət Triniç, Nafiə, İsmail Farka barəsində deyilmişləri diqqətlə öyrənmiş və "bu şəxsiyyətlər barədə mənə qədər nə deyilib" sualına cavab tapmağa çalışıb. Yəni özünə qədərki mətbu mənbələrlə dərindən tanış olan alim yeri gəldikcə həmin mənbələrdən də qaynaqlanmışdır.

İkinci prinsip kimi o, deyilmişlərin müqabilində "mən oxucuya yeni nə verəcəm" vədinə aydınlıq gətirir. Əli Şamil Əhməd Triniçlə bağlı tədqiqatlarını bir çox araşdırıcıların, xüsusilə də Əhməd Triniçin istintaq qovluğunun verdiyi məlumatlara əsaslanaraq söyləyir. Lakin o, nə Əhməd Triniçin araşdırıcılarının qənaətlərini, nə də istintaq qovluğundakı ifadə, üzləşmə və digər sənədləri stereotip kimi qəbul etmir. Onları bir-bir saf-çürük edir və müxtəlif arxiv materialları ilə dəqiqləşdirərək, eləcə də məntiqə söykənərək obyektiv fikri ortaya qoyur. Məsələn, müəllifin bir qənaətinə diqqət yetirək: "Əhməd Triniçin istintaqa verdiyi ifadə 1918-ci ilin mart hadisələrindən sonra bolşeviklərlə əlbir olduğunu, onların xeyrinə işlədiyini bildirir. Lakin bu ifadə inandırıcı görünmür. Çünki xatirələrdən və sənədlərdən aydın olur ki, o, bolşeviklərin deyil, Əli bəy Zizikskinin dəstəsinin komandirlərindən olub". Müəllif bunu gəlişi gözəl söz kimi demir. O, elmi dəlillərlə sübut edir ki, həqiqətən də, Əhməd Triniç Əli bəy Zizikskinin dəstəsində ermənilərə və bolşeviklərə qarşı vuruşub. Əli bəy Zizikskinin belə ifadə verməsi isə özünüqoruma aktı kimi başa düşülməlidir.

Təvəzökar tədqiqatçı heç vaxt bu iddiada olmamışdır ki, araşdırmaya cəlb etdiyim mövzuya mən nöqtə qoydum. Elə ona görə də, Əli Şamil **üçüncü prinsip** kimi "məndən sonra gələn tədqiqatçılara nə qalır?" sualını da cavablandırır. Belə ki, tədqiqatçı hələlik aydınlaşdıra bilmədiyi mətləblər barəsində kifayət qədər aydın təəssürat yarada bilməyəndə yazır: "KQB-də "Ona olan xoş münasibət, rahatlıqla Bakıya gələ bilməsi, sonrakı fəaliyyətində olan qaranlıq məqamlar sual doğurur: doğrudanmı alban olduğuna görə Əhməd Triniçlə sərt, kobud davranmayıblar? Yoxsa o həbsxana nəzarətçiləri, Rusiyanın xüsusi xidmət orqanları ilə əməkdaşlıq edib? Bu suala cavab verə biləcək sənədlər tapa bilmədim".

Maraqlıdır ki, bu naməlum, aydınlaşmaya ehtiyacı olan problemlərlə o, tədqiqat obyektinin yeni istiqamətlərini də gələcək tədqiqatçılar arasında açmış olur. Yəni tədqiqatçılar üçün, az işlənən, elmi həllini hələlik axıra qədər tapmayan məsələləri qabardır və gələcək tədqiqatçılar üçün yeni mövzular və istiqamətlər verir.

Əli Şamilin tədqiqatlarında diqqət çəkən özünəməxsusluqlardan biri də müəllimin problemi bütün təfərrüatları ilə, dərininə və eninə açıb göstərməyə meyilli olmasıdır. Beləki o, istər Triniçdən, istər İsmail Farkadan, istərsə də Nafiyə xanımdan danışanda onları mühitdən və zamandan təcrid etmir. Əksinə qəhrəmanı mühiti və müasirləri ilə birgə təqdim etməyə çalışır. Məsələn, Əhməd Triniçdən bəhs edən alim onun Albaniyadakı uşaqlıq və təhsil mühitini, Türkiyədəki hərbi-ictimai mühitini, Azərbaycanda – Qubadakı Hamazasp (Amazasp) Srvandzyanın törətdiyi qırğınların fonunda erməni vandalizmini, Əhməd Triniçin Azərbaycan Cümhuriyyəti dönəmində ermənilərə münasibətini qabarıq şəkildə verir və sonuncu barədə yazır: "Müsəlman Yardım Alayı"nın zabiti Əhməd Triniç müsəlmanları bolşevik-daşnaq qırğınlarından qorumaq üçün İsmailiyyə binasında keçirilən toplantılarda çıxış edir, xalqı silahlı özünümüdafiə dəstələri yaratmağa çağırır. Erməni-bolşevik dəstələrinə qarşı döyüşən, müsəlmanları qorumağa çalışan Əhməd Triniç mart qırğınından sonra Dərbəndə getməli olur".

Əli Şamil Nafiə xanımdan və İsmail Farkadan bəhs açanda isə onların ailə mühitlərini, eləcə də idarə və iş üsulları repressiya olan bolşeviklərin məhbəs mühütini təfərrüatlarına vararaq işıqlandırmağa çalışır. Bunlar Əli müəllimə mühit, zaman və şəxsiyyət problemini bütün incəlikləri ilə təqdim etməyə kömək edir.

"**AZƏRBAYCANDAKI ALBANLAR VƏ…**" kitabının özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri də əsərin dilinin sadəliyidir. Əli müəllim folklorşünas olduğundan haqlı olaraq terminlərə deyil, xalq ifadə və üslubuna xüsusi önəm vermişdir. Bu əsərin elmliyini azaltmır, əksinə, onu oxunaqlı və anlaşıqlı edir. Bu səbəbdəndir ki, alimin fikir və düşüncələri də aydın və durudur. Hətta deyə

bilərik ki, ən mürəkkəb fikir və düşüncə belə Əli Şamilin qələmində sadələşir, sadəlikdə böyüklük, böyüklükdə mükəmməllik və mükəmməllikdə isə müdrüklük qazanır.

Albanların tarixi, mədəniyyəti, adət-ənənələri, məşğuliyyəti, yaşam tərzi, ziyarətgahları, antik teatrları, muzeyləri, tarixi abidələri… Dıraçdakı Kral Əhməd Zoqun qalası, Ortodoks Kilsəsi, Fatih Cami (Fatih Sultan Mehmetin şərəfinə belə adlandırılmışdır), Arxeologiya Muzeyi… barədə verilmiş geniş və müvəssəl məlumatlar əsas verir deyək ki, Əli Şamil "**AZƏRBAYCANDAKI ALBANLAR VƏ…**" kitabıyla Albaniya və Azərbaycandakı albanların mükəmməl, eləcə də hərtərəfli portretini yarada bilmişdi.

Cəlal Qasımov
F.e.d., professor

Qısaltmalar haqqında

Kitabda 20-ci yüzilin hadisələrindən söz edildiyindən həmin dövrdəki terminlərdən geniş istifadə edilmişdir. Lakin bu terminləri xarici ölkələrdə yaşayanlar anlaya bilmədikləri kimi, Sovetlər Birliyinin çöküşündən sonra dünyaya gələn nəsil də anlamır. Məsələn kolxoz, sovxoz, komunxoz və s. sözləri 30–40 il öncə Sovetlər Birliyində yaşayanlar başa düşürdü. Rus dilinin bazasında yaradılmış bu sözləri indi rus gənclərinin çoxu başa düşmür.

Kitabda ən çox işlənən terminlərdən biri KQB-dir. Bu termin 1953-cü ildə yaransa da dünyanın əksər guşələrində Sovetlər Birliyindəki təhlükəsizlik xidmətindən söz açılanda KQB işlədilir. Hansı ki, Bolşeviklər 1917-ci ildə silahlı üsyan yolu ilə hakimiyyəti ələ aldıqdan sonra Xalq Komissarlar Sovetinin sədri Vladimir Ulyanov (Lenin) ümumrusiya səviyyəsində baş verə biləcək antibolşevik çıxışlarına sərt divan tutmaq üçün 1917-ci il dekabrın 20-də Xalq Daxili İşlər Komissarlığının nəzdində Fövqəladə Komissiya yaradılması haqqında əmr imzalamışdı. Fövqaladə səlahiyyətlər verilmiş bu komissiyaya milliyətcə polyak yəhudisi olan Feliks Dzerjinski rəhbər təyin edilmişdi. Təşkilatın adı rus dilində Всероссийская Чрезвычайная Комиссия olduğundan onu qısaldılmış şəkildə ÇK adladırırdılar. Azərbaycan Türkçəsində onun mənası Ümumrusiya Fövqəladə Komissya olsa da xalq onu rus dilindəki qısaldılmış şəkilini işlədirdi.

1922-ci il fevralın 6-da bu təşkilat Государственное Политическое Управление – ГПУ (Dövlət Siyasi İdarəsi), 1923-cü il noyabrın 15-dən Объединенное Государственное Политическое Управление – ОГПУ (Birləşmiş Dövlət Siyasi İdarəsi), 1934-cü ildən Главное управление государственной безопасности – ГУГБ (Dövlət Təhlükəsizliyinin Baş İdarəsi), 1946-cı il martın 15-dən Министерство государственной безопасности СССР – МГБ СССР (SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyi), 1953-cü il martın 13-dən Комитет государственной безопасности при Совете Министров СССР (SSRİ Nazirlər Soveti nəzdində Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi), 1978-ci il iyulun 5-dən isə Комитет Государственной Безопасности СССР (SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi) adlandırılsa da dünyada daha çox KQB kimi tanınır.

Buna görə təşkilatın adını həmin dövrdə necə işlədilmişdirsə elə deyil, daha geniş yayılmış forması olan KQB kimi yazdım. Bununla yanaşı, kitabda ÇK, NKVD sözlərinə də rast gəlinir. Bunlar da əsasən sitatlarda olduğuna görə onları dəyişmədim.

Tanıtma

Albaniya Respublikası Avropanın Güney Doğusunda, İyon və Adriatik dənizlərinin sahilində yerləşir. Bu ölkənin adı miladdan öncə 4-cü yüzillikdən miladın 705-ci ilinədək Qafqazda mövcud olmuş Albaniya ilə oxşar olduğuna görə ikincini fərqləndirmək üçün çox vaxt Qafqaz Albaniyası adlandırırlar.

Elmi əsası olmayan bir fikir də var ki, indiki Albaniyada yaşayan xalqın ulu əcdadları Qafqazdan oraya köçmüşlər. Albaniyaya səfərim zamanı aldığım bilgiyə görə, miladdan öncə dörd mininci illərdəki bir yazıda qeyd olunmuş sözə əsaslanıb belə güman edirlər ki, Albanların ulu babaları Qafqaza köçmüş və burada qurduqları dövləti Albaniya adlandırmışlar. Bizim fikrimizcə, adlar arasındakı bənzərlik söz oxşarlığından başqa bir şey deyil.

Albanlar öz ölkələrini "Şipri", yəni "Qartallar diyarı", yerli sakinləri isə "şiptar" adlandırırlar. Araşdırıcıların bir qismi Albaniya toponiminin "illiriya" sözündən formalaşdığını və bunun da "olba" – "kənd" anlamı verdiyini yazır. İlliriya sözü də qədim dövrlərdə Balkan yarımadasının batısına və orada yaşamış xalqa verilmiş addır.

Türklər və Osmanlı dövlətinin tərkibində olan xalqların çoxu, eləcə də Osmanlı imperiyası dağıldıqdan sonra onun ərazisində yaranmış dövlətlərdə yaşayan yaşlı albanlar da özlərini arnavut adlandırırlar. Türkiyəli araşdırıcıların fikrincə, orta yüzillərdə albanlar "illiriyalılar" və "pelasqlar" adının yerinə "arber", "arbereş", "arbanoi" sözlərini işlətdiklərindən osmanlılar da onlara arnavut demişlər.

"Albaniya" sözünün latınca "alba" – yəni "yüksəkdə duran" sözündən yarandığını söyləyən araşdırıcılar da var. Milliyətcə alban olan böyük Osmanlı ensiklopediyaçısı Şəmsəddin Sami "Kamus-u Türk"də arnavut sözünün çiftçi-əkinçi mənasında olduğunu yazır.

Ərazisi 28 min 748 kvadratkilometir olan Albaniya batıdan dəniz vasitəsilə İtaliya ilə həmsərhəddir. İki ölkə arasındakı dənizin eni 70-100 kilometrdir. Ölkə əhalisinin 87 faizi albanlar, 1 faizi yunanlar olsa da Yunanıstan hökuməti həmişə bu bölgəyə qarşı ərazi iddiasında olub. Yunanlar 1912-ci ildə Osmanlı hökumətinə qarşı başladıqları savaşda Avropa dövlətlərinin yardımı ilə yeni qurduqları dövlətlərinə albanlar yaşayan bəzi bölgələri də qata bildilər.

Albaniyadakı dindar müsəlmanlar sünnilərə, bəktaşilərə bölünsələr də çoxluq təşki edirlər. Azlıqda qalan xristianlar isə pravoslav və katolik inanclıdırlar. Sosializm birliyi dağıldıqdan sonra vəhabilər burada özlərinə tərəfdarlar toplaya bilmişlər.

Albaniya dövlətinin başlanğıc tarixini 1190-cı ildə yaradılan Alber şahzadəliyindən hesablayırlar. Bölgə orta yüzillərdə müxtəlif dövlətlərin tərkibində olmuşdur. Avropa dövlətlərinin iqtisadiyyatı, sənaye potensialı, hərbi gücü artdıqca onlar yeni müstəmləkələr əldə etməklə yanaşı, tarixin ən güclü dövlətlərindən olan Osmanlı imperiyasını dağıtmaq üçün 20-ci yüzildə Balkanda milli zəmində toqquşmaları qızışdırmış, bu da getdikcə güclənərək müstəqillik uğrunda savaşlara çevrilmişdir. Albanlar da azadlıq əldə etmək, öz dövlətlərini yaratmaq ümidilə böyük həvəslə Osmanlı dövlətinə savaş açmışlar. Nəticədə Osmanlı orduları Balkanlardan geri çəkilməli olmuş, Albanların toplu şəkildə yaşadıqları bölgələr bir neçə yerə bölünmüşdür.

Tarixi ərazilərini itirmək hesabına da olsa 1912-ci il noyabrın 28-də Albaniya müstəqilliyini elan edir. Lakin bu o qədər də uzun sürmür. Yunanların və bolqarların hücumundan qorunmaq ümidilə daha güclü bir dövlətin – İtaliyanın himayəsinə sığınır. 1917-1920-ci illərdə İtaliyanın himayəsində olan Albaniyada 1925-ci ildə yeni bir dövlət qurulur. Baş naziri Əhməd Zoqo (1895–1962) olan bu dövlətin ömrü 1928-ci ilədək davam edir. 1928-ci ildə Baş Nazir Əhməd Zoqo özünü kral elan edir. Onun krallığı 1939-cu ilədək davam gətirə bilir.

1939–1943-cü illərdə faşist İtaliyasının və 1943-1944-cü illərdə faşist Almaniyasının əsarəti altında olan Albaniya 1944-cü ildə döyüşlərlə öz müstəqilliyinə nail ola bilir. Faşizmə qarşı mübarizədə Alban xalqının müxtəlif dünyagörüşlü insanları iştirak etsə də sonda Sovetlərdən yardım

alan kommunistlər liderliyi ələ ala bildilər. Ənvər Xoca və Məmməd Şehununun rəhbərliyi ilə 1946-cı ildə Albaniya Xalq Demokratik Respublikası qurulduğu elan edildi.

Nisbi demokratiya uzun sürmədi. Sovetlər Birliyinin yardımı ilə Ənvər Xoca Albaniyada avtoritar bir idarəetmə yaratdı. Ölkədə hər şey onun adı ilə bağlandı. Onun diktator iddiasına, təkhakimiyyətliliyinə göz yumuldu, xalqa xilaskar, humanist, haqq-ədalət nümunəsi kimi tanıdıldı.

Ənvər Xoca (albanca adı və soyadı belə yazılır: *Enver Halil Hoxha*) 1908-ci il oktyabrın 16-da Osmanlı imperiyasının Qirokastra şəhərində doğulub. Atası parça ticarəti ilə məşğul olan dindar bir müsəlman olub. Oğlunun təhsil alması üçün əlindən gələni əsirgəməyib. Albaniyada təhsilini başa vurduqdan sonra onu Fransadakı Monpeley Universitetində oxumağa göndərib. Universitetdə oxuduğu illərdə kommunist ideologiyasını mənimsəyib. Vətənə döndükdən sonra Albaniya Kommunist Partiyasının rəhbərliyinə daxil olub və onun birinci katibi vəzifəsinə yüksəlib. 1944-cü il oktyabrın 20-də Albaniya Milli Azadlıq Ordusu faşist Almaniyasının əsgəri birliklərini ölkədən çıxara bilib. 1944-cü il noyabrın 28-də Albaniya Demokratik Hökuməti qurulub və baş nazir vəzifəsinə Ənvər Xoca gətirilib. 1946-cı il yanvarın 10-da Albaniya Xalq Sosialist Respublikasının qurulduğu elan edilib və Albaniya Kommunist Partiyasının adı da dəyişilərək Albaniya Əmək Partiyası adlandırılıb.

Beləcə, sözdə demokratik bir ölkə kimi tanıdılan Albaniyanı 1946-ci ildən 1983-cü ilə kimi Ənvər Xoca təkbaşına idarə edib. Onun ölümündən sonra ölkənin iqtisadi, siyasi həyatındakı qüsurlardan danışanların sayı artıb. 1991-ci ilin martında Albaniyada ilk demokratik seçki keçirilib. Seçkilərdə ölkəni 40 il idarə edən Əmək Partiyası ilə yanaşı, müxalif Demokrat və Respublikaçılar Partiyaları da iştirak edib. Seçkilərdə Əmək Partiyası üstünlük qazanıb, hökumət qursa da iyul ayında baş vermiş tətildən sonra istefa vermək məcburiyyətində qalıb.

Yeni formalaşan parlament ölkənin adını dəyişərək Albaniya Respublikası elan edib. Tətildən sonra hökumət beş siyasi partiyanın nümayəndələrindən təşkil edilib.

Koalisiyalı hökumət ölkədə sabitlik yarada bilməyib. İqtisadiyyat iflic vəziyyətinə düşüb, quldurluq, soyğunçuluq, rüşvətxorluq və korrupsiya geniş yayılıb. 1997-ci il seçkilərindən sonra təşkil edilən hökumət ölkədəki qarğaşanın qarşısını almaq üçün ciddi addımlar atıb.

1998-ci ildə ölkədə yeni konstitusiya qəbul edilib. Bu konstitusiyaya əsasən gizli səsvermə ilə millət vəkillərinin 50 + 1 səsini alan namizəd 5 illiyə prezident seçilir. Albaniya Respublikası Məclisinin 140 deputatı var. Onlar da fəaliyyətlərini 15 daimi komissiyada və məclisin ümumi iclaslarında davam etdirirlər. Deputatlar dörd ildən bir seçilir.

2002-ci il seçkilərindən sonra təşkil edilən hökumət özündən əvvəlkilərin yolunu davam etdirib. İdarəetmədə bir sabitlik yaranıb. Lakin insanların güzəranında ciddi dəyişiklik baş verməyib. Albaniya Respublikası Avropa ölkəsi sayılsa da, insanların dolanışığı o qədər də yaxşı deyil. Əhali inkişaf etmiş dövlətlərdən alınacaq yardımları böyük ümidlə gözləyir. Keçmiş sosialist respublikalarında olan qüsurlar orada da mövcuddur.

Albaniya: bildiklərim, gördüklərim

Albaniyaya getməyə nədən can atırdım

2017-ci ilin oktyabrında Türkiyədə əməliyyat olunmağım elmi simpoziumlara getməyimə, səfərə çıxmağıma əngəl törətmiş, yazı işlərimi də ləngitmişdi. Axtarışlar aparmağa, yeni mövzular üzərində işləməyə halım qalmadığından köhnə yazılarım üzərində işləyir, onlar redaktə edir, nəşrə hazırlayırdım.

Albaniyadan aldığım bir məktub məni xeyli düşündürdü. Məktubu Dünya bəktaşilərinin baş dədəsi Edmond Brahimayın (İbrahimin albanca deyiliş şəkilidir. Ona çox vaxt rəsmi adı və soyadı ilə deyil, Mondi Baba deyə müraciət edirlər – Ə.Ş.) imzalamışdı. Bu 2018-ci il martın 20-də Tirana şəhərindəki Kutsal Sarayda keçiriləcək "Ənənə və müasirlik arasında İmam Əli dünyası" mövzusundakı simpoziuma dəvət idi. Mövzu ürəyimcə deyildi. Heç fikirləşməmişdim ki, belə bir mövzuda nəsə yazaram. Amma neçə illər idi ki, Albaniyaya getmək istəyirdim. İstəyimi reallaşdıra bilmədiyim üçün də çox üzülürdüm. Demək Albaniyaya getməyə şərait yaranmışdı. Odur ki, gücümü toplayıb araşdırmaya başladım.

Albaniyaya getmək istəyi sadəcə o yerləri gəzmək, görmək, yaxud alış-veriş etmək həvəsindən yaranmamışdı. Bu istək məndə 1998-ci ildən yaranmışdı. Polşada nəşr edilən "Dissident sözlüyü" ensiklopediyası üçün məqalələr hazırlayanda Albaniyalı İsmail Farkanın ömür yolu ilə tanış olmuşdum. DTK (KQB) ilə əməkdaşlıq etmək istəmədiyinə görə Albaniyanın Sovetlər Birliyindəki səfirliyinin referenti İsmail Farkanı qatarda vurub iflic etmiş, sonra da "şizofrenik" diaqnozu qoyduraraq psixi xəstəxanaya "müalicəyə" göndərmişlər. Taleyin qəribəliyinə bax ki, hadisələr Moskvada baş versə də o, 25 ildən çox Azərbaycandakı psixi xəstəxanalarda məcburi "müalicə" olunmuşdu.

Haqqında məqalə yazarkən Albaniya hökumətinin nədən vətəndaşına sahib çıxmadığına heyrət etdim. Həmin vaxtdan içimdə Albaniyaya gedib hökumət yetkililəri ilə görüşmək və onlardan İsmail Farkaya nədən sahib çıxmadıqlarını xəbər almaq istəyi baş qaldırdı.

* * *

Yeniyetməliyimdə oxuduğum "Alban hekayələri" kitabı məndə bu diyara maraq oyatmışdı. Bilmirəm bu marağımın səbəbi Qafqaz Albaniyası (miladdan öncə 4-cü yüzildən miladdan sonra 705-ci ilədək mövcüd olmuş dövlət) ilə Balkanlardakı Albaniya dövləti arasındakı adın yaxınlığı idi, yoxsa Ənvər Xocanın Sovetlər Birliyi kimi nəhəng bir imperyaya dirəniş göstərməsiydi.

1962-ci ildə 8-ci sinifdə oxuyurdum. Sovet mətbuatında Ənvər Xoca kəskin tənqid edilirdi. Mən isə hər yerdə Albaniyanı, Ənvər Xocanı tərifləyirdim. Bu, müəllimlərimin də diqqətindən qaçmamışdı. Direktor məni otağına çağırıb xeyli öyüd-nəsihət vermişdi və başa salmağa çalışmışdı ki, Ənvər Xoca doğru yolda deyil, marksizm-leninizm ideyalarından uzaqlaşıb, maoçuluğa yuvarlanıb. Onda mən müəllimlərimin iradları qarşısında duruş gətirə bilməsəm də ürəyimdə onlarla razılaşmamışdım.

Azərbaycan Dövlət Unversitetinin birinci kursunda oxuyanda (1968) Əmin Abidin adını ilk dəfə "Şifahi xalq ədəbiyyatı" fənnindən dərs deyən müəllimimiz Vaqif Vəliyevdən eşitdim. O, mühazirəsinin sonunda seminara hazırlaşmaq üçün kitab və məqalə adları da yazdırırdı. Həmin siyahıda Əmin Abidin məqaləsinin də adı vardı.

M.F.Axundov adına kitabxanada seminara hazırlaşarkən Əmin Abidin 1930-cu ildə "Azərbaycanı öyrənmə yolu" jurnalında çap olunmuş "Əşirət dövründəki Azərbaycan ədəbiyyatına

dair vəsiqələr" (say.3(8), səh. 48–52) və "Türk xalqları ədəbiyyatında mani nevi və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyətləri" (say.4–5(9-10), səh. 9-42) məqalələrini oxudum. Maraq məni bürüdü. İçimdə bir sual yarandı: nədən belə dəyərli alimi tanımıram?

Beynimi qurcalayan bu suala cavab tapmaq üçün Əmin Abidin ömür yolunu, yaradıcılığını öyrənməyə çalışdım. Kitabxananın kartotekasında daha bir neçə məqaləsinin adı vardı. Onları da oxudum. Oxuduqlarım içimdəki yanğını söndürmürdü. Müəllimlərimdən eşidəndə ki repressiya qurbanı olub, marağım daha da artdı. Qəzet və jurnalları səhifələyib məqalələlərini, şeirlərini oxudum. Oxuduqca da onun cazibəsinə düşdüm.

Əmin Abidin ailəsini, qohumlarını görməyə can atdım. Bəzilərinin ünvanlarını tapıb az-maz bilgilər əldə edə bildim. İstanbul Universitetində oxuyarkən milliyətcə alban olan Nafiə adlı bir qızla evləndiyini eşitdim. Mətbuatda Nafiə Abid imzalı şeir və hekayə rastıma çıxanda bildim ki, bu Əmin Abidin xanımıdır.

İkinci kursda oxuyanda, yəni 1970-ci ilin oktyabrında qrup yoldaşım İsrafil Qurbanovla birlikdə Əmin Abidin arxivinin bir hissəsini tapdıq. Əlyazmaları Əmin Abidin böyük qardaşı, vətənsevər şair Əliabbas Müznibin oğlu Hüseyn Nəcdətin dəmir yolunda mühasib işləyən xanımı V.A.Pozdşeva qoruyub saxlamışdı. 1950-ci illərdə dünyasını dəyişmiş Hüseyn Nəcdətin və repressiya qurbanı olmuş Əmin Abidin övladı qalmamışdı.

Ailə arxivindəki şəkillər üzərindəki avtoqraflardan, qəzet və jurnal məqalələrindən istifadə edərək Əmin Abidin təxmini tərcümeyi-halını yazdım. Nafiə Abidin də ömür yolunu öyrənməyə, tərcümeyi-halını dəqiqləşdirməyə can atdım. Amma bunu bacarmadım. Faktlar elə bil yağlı əppəyə çevrilib göyə çəkilmişdi.

20-ci yüzildə Azərbaycana gəlmiş iki albanın (arnavutun) acı taleyinə 1990-cı illərdən bəri tanıdığım üçüncü alban da əlavə olundu. Onlardan ikisi repressiyaya uğramışdı. Üçüncüsü isə Sovet rejiminin təzyiqlərinə tab gətirərək sağ qalmışdı. Ona kömək edə bilmədiyimə görə özümü çox pis hiss edirdim. Haqqında yazmaqdan başqa əlimdən bir iş gəlmirdi. Yazdıqlarımı Azərbaycanda, Polşada, Albaniyada çap etdirirdim. Mövzunu ictimailəşdirməyə çalışırdım. Amma yenə də heç nəyə nail ola bilmədim.

"Ənənə və müasirlik arasında İmam Əli dünyası" mövzusunda keçiriləcək simpoziuma 20 illik narahatlığıma son qoyacaq bir imkan kimi baxdım. Dəvətnamədə göstərilirdi ki, məruzəçilərin yol və Tiranada qonaqlama xərcləri ödəniləcək. Düşündüm ki, belə ciddi və beynəlxalq əhəmiyyətli toplantıya sözsüz Albaniyanın rəhbərlərindən də qatılan olacaq. Sözümü orada deyər, mövzunu gündəmə gətirərəm. Sonra da sözü keçən insanların vasitəsilə rəhbər işçilərlə görüşərəm. İsmail Farkanın acı taleyindən söz açar, hökumət rəhbərlərini ona sahib çıxmağa səsləyərəm.

Tiranaya yolçuluğum

“Azərbaycanda Hz. Əli adı ilə bağlı pirlər, toponimlər və bəktaşi soyadı” mövzusunda bir məruzə hazırladım. Öncədən onu albaniyalı dostum, Azərbaycan sevdalısı Entela Muçoya göndərdim ki, albancaya çevirsin. Sağ olsun, Entela xanım, məruzəni qısa bir zamanda çevirdi və o, simpoziumun təşkilatçıları tərəfindən bəyənildi. Beləcə mən Tiranada keçiriləcək simpoziuma hazırlaşdım. 2018-ci il martın 19-da Türk Hava Yollarının uçağı ilə İstanbuldan keçməklə Tiranaya getdim.

Entela Muço ilə Kutsal Sarayın əməkdaşı məni hava limanında qarşıladı. Şəhərin görünüşünü quşbaxışı seyr etdikdə gördüm ki, tipik sosialist ölkəsidir. Binalar, yollar hələ Sovet dövrünün təsirindən tam sıyrılıb çıxa bilməyən Rusiya Federasiyasının şəhərlərini xatırladır. Tək-tək yeni binalar gözə dəyir. Bunlar da memarlığı, görünüşü ilə əvvəlkilərdən kəskin fərqlənir.

Ölkə kasıb olsa da, qonaqların qarşılanması və yerləşdirilməsi yüksək səviyyədə təşkil edilmişdi. Simpozium şəhərin mərkəzi meydanındakı 15 mərtəbəli “İntenational Tirana Otel”də keçiriləcəkdi. Entela Muço deyir ki, indi Tiranada 20-ə yaxın 17–18 mərtəbəli bina olsa da, hamı bu binaya Uca bina deyir. Çünki Tiranada binalar 4–9 mərtəbəli idi. 1997-ci ildən sonra ilk tikilən ucamərtəbəli bina bu hotel oldu.

Simpoziuma ABŞ-dan, İtaliyadan, Rusiya Federasiyasından, Almaniyadan, Türkiyədən, İrandan, İraqdan, Kosovadan, Makedoniyadan, Bosniyadan və başqa ölkələrdən də gələnlər vardı. Toplantının açılışından, himn oxunandan (Qonaq kimi məni də birinci sırada oturtmuşdular. Ona görə rəyasət heyətində olanlardan prezident və nazirlərin himn oxunanda ağızlarını açmamaları diqqətimi çəkdi.) sonra Fransalı qonaqların gətirdikləri 40–45 dəqiqəlik bir sənədli film göstərildi.

Tomor baba necə Abbas Əli pirinə çevrilib

Filmdə ata-babası bəktaşi olan 35–40 yaşlarında birisinin Tiranaya gəlişi, oradan Tomor dağına ziyarətə getməsi təsvir edilirdi. Bəktaşilər Tomor baba dedikləri piri Kəbə kimi əziz tutur, hər ilin avqust ayının 20-25-də buraya gəlir, qurban kəsir, Abbas ibn Əlini yad edir, dualar oxuyur və bunu da həcc ziyarəti adlandırırlar. Maraqlı burasıdır ki, onlardan altı gün öncə xristianlar da bu pirə gəlir, Həzrət Məryəmi yad edir, dualar oxuyur, şam yandırır, nəzir verirlər.

Şək. 1 Tomor Piri

Tomor piri Tirananın 120–130 kilometrliyində, dəniz səviyyəsindən 2416 metr yürsəklikdə yerləşir. Bəktaşilərin inancına görə İmam Hüseyinin dəstəsinin bayraqdarı, ögey qardaşı Abbas ibn Əli Kərbəlada şəhid olmayıb. Möcüzə nəticəsində oradan sağ çıxaraq Tirana yaxılığındakı Berat bölgəsinə gəlib. Bir müddət Beratda qaldıqdan sonra müqəddəs Tomor dağının zirvəsinə qalxıb. Orada yaşayıb və dünyasını da orada dəyişib.

Bəktaşilər "Abbas ibn Əli" söz birləşməsindən "ibn" sözünü atdıqlarından Abbasəli kimi tələffüz edirlər. Tarixi qaynaqlar isə imam Həsən və imam Hüseynin ögey qardaşı Abbas ibn Əlinin Kərbəla döyüşündə şəhid olduğunu yazır. Azərbaycanda, İranda Məhərrəm ayında aşura günü təşkil edilən şəbeh tamaşalarında həzrəti Abbasın şəhadətinə xüsusu yer ayırırlar. Onun şəninə yazılmış yüzlərlə nohə və mərsiyə var. Şəbehlər göstəriləndə, mərsiyələr oxunanda yüzlərlə insan ekstaz vəziyyətinə düşür, ağlayır, başına-gözünə döyür, üzünü cırır və s.

Yunan miflərində isə deyilir ki, Tanrı Dodona Tomor dağında dövləti qoruyan müqəddəs sərv ağacı əkib. Hər il avqust ayında da o ağacla danışmağa, ondan diləklərinin yerinə yetirilməsini xahiş etməyə gəlirmiş.

Bəktaşi dərvişlərinin bu yerlərə gəlməsinin tarixi 15-ci yüzildən o tərəfə getmir. Buna baxmayaraq, onlar Tomor dağını özlərinin müqəddəs pirinə çeviriblər. Araşdırıcılar isə Tomor dağının zirvəsindəki ziyarətgahın yaşının 3 min ildən çox olduğunu isbatlayıblar.

Fransadan ziyarətə gələn, bəktaşiyə bələdçilik edən dindaşı Tomor babaya gedərkən yolüstü atasını da görmək istəyir. Onlar traktor lapetinin üstündəki qarpız satandan bir qarpız alıb kəndə gedirlər. Kənddə onları qarşılayan ata qarpız olan paketi bulaq suyu ilə dolduraraq: "qoyun bir az sərinləsin, sonra kəsək" deyir. Onun bu hərəkəti mənə kəndlərdə gördüyüm insanların davranışını xatırladır. Daha sonra filmin gedişatında aydın olur ki, ateist ata bütün dinlərə və inanclara sayğı ilə yanaşır.

Qəribə burasıdır ki, bəktaşi kimi Abbasəlini yad etməyə gələnlər Tanrı Dodonanın əkdiyi sərv ağaçını görmək üçün dağı xeyli dolanırlar. 3 min il öncə əkildiyi söylənən ağacı tapa bilməyib yorğun Tomor pirinin türbəsinə gəlirlər. Qurbanlıq qoyun alarkən bazarlıq etmələrini, qurbanı kəsdikdən sonra geri dönmələrini də lentə almışdılar.

Filmdə bəktaşilərin bütün din və inaclara qarşı xeyirxah, açıqürəkli, səmimi və comərd olduqları təbliğ edilir.

Ənənə və müasirlik arasında: İmam Əli dünyası mövzusunda simpozium

Sənədli filmdən sonra Dünya Bəktaşilərinin Baş Dədəsi Edmond Brahimay (İbrahim) simpozium iştirakçılarını, qonaqları, nazirləri və prezidenti salamladı. Dünyadakı bəktaşilərin bugünkü vəziyyətindən, onların Həzrət Əliyə olan sevgisindən, Həzrət Əli ideyalarını yaşatmalarından, bu ideyanın dünyaya sülh və əminamanlıq, bolluq və bərəkət gətirəcəyindən söz açdı. Sonra ATƏT-in Albaniyadakı böyük elçisi Bernard Borcharda, Albaniya Müsəlmanları Komitəsinin sədri Skendern (Biz "İskəndər" kimi tələffüz edir və yazırıq – Ə.Ş.) Bruçaya, Albaniya Dini Qurumlarla İş Komitəsinin sədri Loreta Arikaya çıxış etdi. Açılış toplantısının sonunda Albaniya prezidenti İlir Meta danışdı. Bu mənim diqqətimi çəkdi. Çünki keçmiş Sovetlər Birliyində daha yüksək vəzifəlilərə toplantının önündə söz verilməsi bir protokol qaydasına çevrilmişdi.

Albaniyada Azərbaycana olan maraq və sevgi hər yerdə, hər addımda hiss edilir. Simpoziuma gələnlərin arasında professorlar, yüksək vəzifə və titullular olmasına baxmayaraq, mənim məruzəmi proqramda önə çəkmişdilər. Məruzələr üçün ənənəvi olaraq 20 dəqiqə vaxt ayırmışdılar. Mən həmişə bu qaydaya əməl etməyə çalışmışam və hamıdan da ona əməl etməsini istəmişəm.

Şək. 2 Ortada Albaniya prezidenti İlir Meta

Məruzəmi oxuduqca proyektordan Buzovnadakı Əli ayağı, Zığdakı Qədəmgah, Tovuzla Gədəbəy arasındakı Haçaqaya və başqa pirlərin, Azərbaycandakı Bəktaşi soyadlı elm və mədəniyyət adamlarının şəkillərini göstərirdim. Arxadan kiminsə Təbriz ləhcəsində "Ağa, siz tez-tez danışırsınız, tərcüməçi çatdıra bilmir, bir az yavaş danışın" deməsi məni həm heyrətləndirdi, həm də sevindirdi. Heyrətləndim ki, Tirana hara təbrizli hara. Sevindim ki, Azərbaycandan uzaqlarda doğma səs eşidirəm.

Vaxtımın 15-ci dəqiqəsində məruzəmi oxudum. Son beş dəqiqəni isə İsmail Farkadan söz açdım. Bildirdim ki, o hər bir zülmə tab gətirən vətənsevərdir. Gələcək nəsillər ona dözümlülük və əyilməzlik rəmzi kimi baxacaqlar. Çox təəssüf ki, biz müasirləri ona qarşı laqeydik. Haqqı tapdalanmış bu insanın dəyəri indiyədək verilməyib. Gənc nəslə onun ömür yolu bir örnək kimi

öyrədilməyib. SSRİ dağılandan sonra sənədləri olmadığından vətəninə dönə bilməyib. Onu SSRİ-yə göndərən təşkilat öz əməkdaşının taleyinə laqeyd qalıb. İndiyədək İsmail Farkanı haqsız həbs edərək, dəlixanaya salanlar beynəlxalq məhkəməyə verilməyib.

Salondakılar mənim çıxışımı sükutla qarşıladılar. Fasilədə isə bunun əksini gördüm.

Mən İsmail Farkayla bağlı Tiranada Xarici İşlər Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi, Sosial Müdafiə Nazirliyi əməkdaşları ilə görüşməyə can atırdım. Dostluk, Bilimsel ve Kültürel Arnavutluk-Azerbaycan Derneği başkanı,**Doç.Dr. Entela Muço** bu işdə mənə yardım etmək üçün çox əlləşdi. Azərbaycandan gəldiyimi biləndə ən yüksək vəzifəlilərlə görüşdürəcəklərini vəd etdilər. Hətta görüş günü və saatını da müəyyənləşdirdilər. Amma heç biri baş tutmadı. Görüşə gedəcəyimiz gün qəbul otağında hansı mövzuda söhbət üçün gəldiyimi bildikdə nazir və nazir müavinləri çox incə bir nəzakətlə bu gün rəsmi bir toplantı olacağını, görüşün dəqiq olmayan bir vaxta ertələndiyini bildirdilər.

İsmail Farka haqqında söhbətlərimiz "Albaniya-Azerbaycan Dostluk, Bilimsel ve Kültürel Derneği"nin çərçivəsində qaldı. Dərnəyin ən fəal üzvlərindən olan, vəkil Əkrəm Kokalari mənə təskinlik verdi. Dedi ki, dostlarını, keçmiş iş yoldaşlarını bu işə qoşacaq. Onun söylədiyi bir hadisə məni də dərnək üzvlərini də təəssüfləndirdi. O dedi ki, İsmail Farka adlı birisinin qardaşı ilə tanışdır. Qardaşı İsmail Farkanın təxminən 2–3 ay öncə öldüyünü söyləyib. Qardaşının dediyinə görə İsmail Farka 1933-cü ildə doğulub, Sovetlər Birliyində oxuyub mühəndis olub, orada rus qızı ilə evlənib, ondan da iki övladı olub. Eyni ildə doğulan, təxminən eyni tərcümeyi-hallı iki insanın olması mənə bir az inandırıcı görünmədi.

Şək. 3 Edmond Brahimay (İbrahim) – Mondi Baba Əli Şamilə qatılım bəlgəsi təqdim edərkən

Sovetlər Birliyində yadfikirlilərlə xüsusi xidmət orqanlarının davranışına dair eşitdiyim və oxuduğum hadisələri danışırdım, Entela xanım da albancaya çevirirdi. Əkrəm Kokalari də gülümsəyərək bir hadisəni danışdı. Dedi ki, hüquq fakültəsini bitirib hərbi prokurorluqda işləyirdim. Gənc bir zabitin çimərkən boğulduğuna dair sənədləri mənə verdilər. Mən sənədlərlə tanış olanda gördüm zabitin üzgüçülük üzrə dərəcəsi var. Təəccübləndim. Məhkəmə Tibbi Ekspertiza şöbəsinin müdiri ilə söhbət etdim. O, mənə açıq bildirdi ki, zabit öldükdən sonra suya atılıb. Mən cinayət işi açmaq üçün sənədləri hazırladım. Baş prokurorun qəbuluna getdim ki, sənədlərə imza atdırım. O, sənədləri gözdən keçirdikrən sonra əsəbiliklə dedi: "özünü ağıllı sayırsan?! Sənin də meyitinin tapılmasını istəyirsənsə get istintaqa başla. Ağlını başına yığ! Get sənədləşdir ki, intizamsızlıq edib, hərbi hissədən icazəsiz gedib, çimərkən boğularaq ölüb". Prokurorun tapşırığını yerinə yetirdim. Başımı bəlaya salmamaq üçün məsələnin təfsilatını öyrənməyə də cəhd etmədim.

Mən Albaniyadan SSRİ-yə oxumağa göndərilmiş Teha Harxhının Volqa çayında boğulması haqqında sənədlərlə tanış olanda da eyni vəziyyətlə qarşılaşdım. İsmail Farkayla bağlı səmərəli bir iş

görə bilmədiyimdən Tirana səfərimi uğursuz saydım. Dünya Bəktaşilərinin Böyük Dədəsi Edmund Brahimayın, vəkil Əkrəm Kokalarinin vədləri məndə bir ümid oyatdı ki, bu məsələ çözüləcək. İnanıram ki, mütləq çözüləcək. Amma bilmirəm həmin vaxtadək İsmail Farka və mən yaşaya biləcəyikmi?!

Simpoziumda tanış olduğum Əli Heydər Bayat

Tiranaya dəvət edilməyimdə rolu böyük olan Entela Muço mənə həm dilmanclıq, həm də bələdçilik edirdi. Həssaslığı, işgüzarlığı və canıyananlığı ilə seçilən bu xanımla tanışlığımızın maraqlı tarixçəsi var.

Əli Heydər Bayatla (1941–2006) Türkiyədə simpoziumda tanış olmuşdum. Tibb elmləri doktoru, professor Əli Heydər Bayatın musiqi təhsili, o sahədə dərin biliyi vardı. Ona görə də tibb sahəsində çalışmaqla yanaşı konservatoriyaya da rəhbərlik edirdi. Onun tibb və musiqi sahəsindəki fəaliyyəti haqqında geniş bilgim də yox idi. Yəni əsərlərini oxumamışdım.

Azərbaycan sevdalısı bu insanın Əli bəy Hüseynzadə haqqında yazmış olduğu dəyərli monoqrafiyasını isə oxumuşdum. Monoqrafiyanı oxuduqdan sonra ona hörmətim birə-beş artmışdı. Hər bir sözünü, tapşırığını canla-başla yerinə yetirirdim.

20-ci yüz ilin başlarında Azərbaycanda və keçmiş Rusiya imperiyasında baş verən ictimai-siyasi hadisələr haqqında az-çox bilgim də məni onun üçün maraqlı müsahibə çevirmişdi. Tez-tez yazışmağa, bir-birimizə əldə etdiyimiz yeni materiallar haqqında bilgi verməyə, simpoziumlarda görüşməyə, fikir mübadiləsi etməyə, daha doğrusu dərdləşməyə can atardıq.

O, 2005-ci ildə dedi ki, Türkiyədə türk xalqlarının xalq təbabətində işlənən terminləri əhatə edən bir sözlük hazırlanır, gərək mən də onlara kömək edim, Azərbaycandan bu sahənin biliciləri ilə sözlük hazırlayanlar arasında körpü qurum. Onlar da Azərbaycanda işlənən xalq təbabəti terminləri mövzusunda bir məruzə hazırlayıb Türkiyədə keçirilən simpoziuma qatılsınlar. Sözlük hazırlayanlar da onun məruzəsindən yararlansın.

Simpoziuma dəvət edilənlərin bütün xərcləri ödəniləcəkdi. Mən də Bakıya dönəndə Azərbaycan Tibb Universitetinə getdim. Əli Heydər Bayatın təklifini onlara çatdırdım. Böyük həvəslə elə həmin gündən işə başlayacaqlarını söylədilər. Hətta mənim yanımda qərarlaşdırdılar ki, bir neçə nəfər birlikdə məruzəni hazırlasın. Vaxt daraldıqca təşkilatçılar rahatsızlıq keçirir və mənə zəng vururdular. Mən də Tibb Unversitetinə getdim. “Hə, hə” deyirdilər, amma məruzəni yazıb göndərmirdilər.

Bir gün də Əli Heydər Bayat zəng vurdu. Dedi ki, Tibb Universitetinin müəllimləri ilə danışdım. Vəd verdilər ki, məruzəni hazırlayacaqlar. Ancaq içimdə bir hiss var, onlar vədlərinə əməl etməyəcəklər. Hər halda, sən gəncləri də səfərbər et, Azərbaycanda çap olunan, toplanan folklor mətnlərindəki xalq təbabəti terminlərini seçib, bir məruzə hazırla, özün gəl.

Belə bir məruzə hazırlamağın məsuliyyətini boynuma götürmək istəmirdim. Amma Əli Heydər Bayatın sözünü də yerə sala bilməzdim. Onun tapşırığını yerinə yetirdim. Simpoziumda mən ağ qarğa günündəydim. Məndən başqa bütün məruzəçilər tibb tarixi mütəxəssisləri idi. Məruzəmi oxuyandan sonra isə vəziyyət dəyişdi. Təşkilatçılar mənə hörmət və ehtiramla yanaşdılar.

Məzahir Avşarla görüş

Şək. 4 Məzahir Avşar və xanımı Lalə

Aradan iki il keçəndən sonra simpoziumun təşkilatı işlərinin ağırlığını çiynində daşıyan Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemirdən bir məktub aldım. O, keçirəcəkləri toplantının dəvətini göndərmişdi.Əlavə yazdığı məktubda isə bildirirdi ki, simpozium Konyada keçiriləcək. Şəms Təbrizinin, Mövlana Cəlaləddin Ruminin məzarlarını ziyarət etmək üçün imkan yaranıb. Xanımınızla birlikdə gəlin.

Mən tibb sahəsi mütəxəssisi olmadığımı yazdım. Bir gün keçməmiş zəng vurdu. Dedi ki, mövzu tapmaq sizin üçün çətin bir iş deyil. Məruzə hazırlayıb göndərin, sizi gözləyirik.

Simpoziumun təşkilatçıları iki toplantını – Birinci Uluslararası Tibb Tarixi Kongresi və Onuncu Ulusal Türk Tibb Tarixi Kongresini birləşdirmişdilər. Mən də Əfzələddin Xaqaninin əsərləri əsasında Kafiəddin Ömər ibn Osmanın Darüşşəfası haqqında bir məruzə hazırladım. Beləcə 20–24 may 2008-ci ildə Konyada keçiriləcək simpoziuma dəvət edildim.

* * *

Konyadakı Səlcuq Universitet şəhərciyinə yeni çatmışdıq. Xalq inanclarınının araşdırıcısı Yaşar Kalafat, xanımım və mən söhbət edə-edə gedirdik. Yanımızdan keçən qara rəngli cip bir anda əyləncı basdı və biz təkərin asfalta sürtünərək çıxardığı səsə geri döndük. Düşündük ki, nəsə qəza oldu. Qəzadan əsər-əlamət yox idi. Sükan arxasından dolu bədənli, orta boylu, saçı-saqqalı ağarmış, başının tükləri bığlarına, bığları saqqalına qarışmış birisi endi. Maşını yolun kənarında saxlayıb iti addımlarla bizə doğru gəldi. Yaxınlaşanda tanıdım. Milli-azadlıq hərəkatının fəallarından olan rəssam Məzahir Avşar idi. 4–5 il idi görüşmürdük.

Gənc, çılğın rəssam dostumun görünüşü məni kövrəltdi. O, Azərbaycanda qalıb işləməyi, milli kadrlar hazırlamağı, mübarizəni sevirdi. Lakin elə çıxılmaz vəziyyətə saldılar ki, xanımını da götürüb iş dalınca Türkiyəyə getməli oldu. Görüşdük, ayaqüstü söhbətləşdik. Gələcəyimizi öncədən ona xəbər vermədiyimizə görə giley-güzar etdi. Həmin gündən Bakıya qayıdana kimi Məzahir Avşar və xanımı Lalə yanımızda oldular, bizi gəzdirdilər, qonaq etdilər. Lalə xanım da rəssamdı. O, daha çox qurama ilə maraqlanır. Yaradıcılığında da qədim quramalarımızın rəng çalarlarından geniş istifadə edir.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.